

URSULA VON KARDORFF

GEBOMBARDEERD DAGBOEK
1942-1945

VERTAALD EN
VAN NOTEN VOORZIEN DOOR
TINKE DAVIDS

UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS
AMSTERDAM . ANTWERPEN

Copyright © 1992 C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung
(Oscar Beck), München

Copyright Nederlandse vertaling © 1994 Tinke Davids/
B.V. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam

Copyright noten © 1994 Tinke Davids/
B.V. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam

Oorspronkelijke titel: *Berliner Aufzeichnungen 1942 bis 1945*

Uitgave: Verlag C. H. Beck, München

Omslagillustratie: de ruïne van de Rijksdag na de val van Berlijn,
mei 1945

ISBN 90 295 2515 0 / CIP

WOORD VOORAF

Ieder die deze aantekeningen leest, zal zich afvragen of ik zo krankzinnig ben geweest ze in deze vorm te noteren tijdens een dictatuur. Natuurlijk ben ik niet zo krankzinnig geweest. Op die manier zou ik niet alleen mezelf, maar ook tal van vrienden in levensgevaar hebben gebracht.

Nee, zo is het niet gegaan. Mijn aantekeningen zijn geschreven in de zomer van 1947, twee jaar na de oorlog, op basis van aantekeningen in agenda's, brieven en dagboeken van heel persoonlijke aard, waarin geen snuffelaar iets verdachts had kunnen vinden. Alleen verliefdheden, alledaagse dingen, bombardementen, legerberichten, feesten, want die vierden we ook in de chaos.

In duidelijke bewoordingen heb ik deze aantekeningen pas opgeschreven toen er geen gevaar meer dreigde, in het dorpje Jettingen, tussen Augsburg en Ulm, omringd door vrienden die hetzelfde hadden meegemaakt. Geheime codes die alleen voor mij begrijpelijk waren, werden ontsleuteld, gesprekken die we destijds openhartig hadden gevoerd, konden uit onze levende herinnering gereconstrueerd worden.

Er werd niets nieuws toegevoegd, niets wat pas later was vernomen, en vergissingen bleven staan. We wisten ook destijds al veel, maar de volle omvang van de gruwel vermoedden we niet. Inzichten die ik had verkregen als verslaggeefster bij de Neurenbergse processen tegen oorlogsmisdadigers, heb ik er niet in verwerkt.

Men kan dit dagboek veel verwijten: onliteraire stijl, oppervlakkigheid, naïviteit, onwetendheid, maar één ding niet: onwaarachtigheid. Het is niet bijgeschaafd, niet mooier gemaakt dan het was. Het is eerlijk.

Wanneer men momentopnamen aan elkaar rijgt, krijgt men een beeld van het dagelijks leven in Berlijn tijdens de oorlog; van beklemming en dreiging, van angsten en verwachtingen, van rouw en vertwijfeling -- maar ook van de vreugden. Al te persoonlijke zaken zijn weggelaten.

Ursula von Kardorff

1942

Berlijn, 28 oktober 1942 -- Werd gewekt met het bericht: Jürgen komt vanavond. Het wonder wil dat mijn broers opnieuw samen hun verlof kunnen doorbrengen, hoewel de ene uit Rusland en de andere uit Frankrijk komt. Zo zijn we alle drie weer samen.

Bewust genieten we van dat geluk, dat telkens opnieuw bedreigd wordt door de gedachte: dit was misschien de laatste keer.

Berlijn, 30 oktober 1942 -- Loop als op wolken gearmd tussen mijn beide reuzen van broers in. De redactie stelt zich loyaal op en geeft me zo veel mogelijk vrij.

Toen zij tweeën me kwamen afhalen bij de *Deutsche Allgemeine Zeitung* (DAZ), kwamen we in de Kochstraße een armoedige oude jodin met een klein meisje tegen. Allebei met ster. Jürgen verbleekte. Hij lijdt onder dat soort dingen meer dan Klaus, die robuuster is en stopt met piekeren zodra hij weer aan het front is. Terwijl Jürgen zich onder zijn kameraden vaak eenzaam voelt, sinds zijn beste vriend gesneuveld is. Hij heeft evenmin als Papa het eelt op zijn ziel waarmee zo veel mensen het tegenwoordig proberen.

Beide broers nogal zwijgzaam onder het eten. Wat een schaduw ligt er over deze dagen.

31 oktober 1942 -- Familieavond met mijn broers en Adelheid Veltheim met haar jongere broer Josel, die na anderhalf jaar in het militair hospitaal net weer kan lopen met een stok, hoewel de wond aan zijn been nog steeds ettert. Klaus, Jürgen, Josel, naar buiten toe alle drie onbezorgd, zijn officieren die niet weten hoe ze de tegenstellingen van front en thuis moeten verwerken. Ik vroeg me af in hoeverre het een illusie was als ze geloven dat ze in de strijd tegen Rusland aan de kant van de christelijk-westerse cultuur staan. Klaus zei: 'We vechten om dit vaderland voor jullie te kunnen redden.' Jürgen: 'Elke Fransman, elke Rus verdedigt zijn land als het bedreigd wordt, dat spreekt toch vanzelf.' Josel: 'Maar is dat vaderland waarvoor al zovelen zijn gesneuveld, niet eigenlijk al dood? Verdedigen we geen idealen die door het vaderland sinds lang zijn verraden?' Ik zweeg. Ik had niet de moed hen nog meer te belasten.

Werd sentimenteel toen Jürgen bij het afscheid een buiging voor Adelheid maakte. Hij heeft de gratie die zo zeldzaam is geworden in deze tijd van ellebogen. En bovendien een opgewektheid die alleen groeit op een bodem van melancholie. Hij vat niets luchtig op, ook zijn geloof niet. Eigenlijk had hij geschiedenis willen studeren. Om aan de partij te ontkomen was hij in actieve dienst gegaan. Toen hij twee jaar soldaat was geweest en net luitenant was geworden, brak de oorlog uit.

1 november 1942 -- Op zaterdagavond vijftig personen bij ons, die de halve nacht bleven. Een feest in het teken van de oorlog. We hadden eigenlijk alleen lege glazen neergezet; ze werden gevuld door de gasten die voldoende flessen meebrachten. Zes zwaargewonden waren aanwezig, voor hen was die avond bedoeld. Een van hen droeg zijn arm in een hoge spalk, een ander hinkte op krukken. Schwab-Felisch danste zelfs, hoewel zijn voeten half bevroren zijn en hij nog geen goede orthopedische schoenen heeft.

Merkwaardige avond. Velen hadden geen zin in dansen, maar zaten in mijn kamer te discussiëren. Niet helemaal ongevaarlijk, want op het laatste moment was Schwarz van Berk verschenen, ss'er en journalist. Vermoedelijk heeft hij mensen zelden zo openhartig horen spreken als bij ons. Gisteren zei hij over de telefoon tegen Mama dat hij ontzet was geweest over zoveel defaitisme. Weinig is hem bespaard gebleven. De heftigste aanvallen kwamen van de kant

van de militairen. Vooral vanwege de politiek tegenover de kerken. Josel kon een plaats in het district Posen noemen waar alle kerken zijn gesloten. 'Een eed wordt toch door twee partijen afgelegd,' zei hij. 'Moet niet ook degene op wie gezworen wordt zich daaraan houden?' 'We zitten allemaal als ratten op een schip, met één verschil: wij kunnen er niet meer af,' was het antwoord. 'De trouw van de Nibelungen dus?' vroeg Adelheid. Werner Haeften, een neef van Brauchitsch die met zijn zware verwonding maanden in het hospitaal had gelegen en bij ons alleen maar kon zitten op een rubber ringkussen, zei ironisch tegen Schwarz van Berk: 'Het enige dat we willen, dat is jullie allemaal naar een eiland brengen, waar jullie van de ochtend tot de avond moeten luisteren naar jullie eigen toespraken over de luidspreker.'

Schwarz van Berk verdedigde zich zo goed mogelijk. Hij gaat door voor de beste journalist van de nazi's. Ten slotte werd het hem te bont. Toen Konrad Zweiger zei: 'Ze doen immers alles om de waarheid tegen te houden,' sprong hij overeind om weg te gaan. Klaus en ik wisten hem met moeite te kalmeren. Dergelijke uitspraken zijn niet ongevaarlijk, voor alle betrokkenen. Wel kunnen gewonde militairen zich veroorloven heel openhartig te spreken.

Het mooist was die avond geweest voordat de gasten kwamen en ik beurtelings met mijn beide broers danste in de leeggeruimde eetkamer.

7 november 1942 -- Over twee dagen is Jürgens verlof voorbij. Beide broers zaten nog tot drie uur in de nacht in mijn kamer. Jürgen had het er weer over dat ze beiden zouden sneuvelen. Als jongen van dertien had hij al een voorgevoel van de dood. 'Waarom zou ik op school mijn best doen; als ik alle examens heb gedaan, is het oorlog, en dan krijg ik een kogel in mijn buik.' Zouden dergelijke gedachten hem op gevaarlijke momenten niet zwakker maken? Klaus kent dat niet.

8 november 1942 -- Laatste dag van het verlof. 's Avonds hoorden we op de Engelse zender van de landing in Noord-Afrika. Op dat ogenblik werd me duidelijk dat mijn broers geen van beiden nog in de overwinning geloven. Ik voelde het duidelijk. De meesten die van het front komen, zijn anders, die kennen alleen hun eigen sector en hebben geen overzicht -- en ze staan bevreemd of zelfs geërgerd tegenover het Berlijnse pessimisme. Wij zijn door Papa zo opgevoed dat we ons weinig illusies maken. Ik vrees en hoop tegelijkertijd -- dat is geen tegenstrijdigheid -- dat de oorlog door deze landing een sneller einde vindt.

Toen we alleen waren, stelden we ons voor hoe het zou zijn als we ergens als emigranten zaten en naar het voorbeeld van de Witrussen hier een café zouden beginnen. We probeerden elkaar te overtreffen in cynisme. Vreemd, zodra die broers van me weer aan het front zijn, doen ze wat hun gevraagd wordt. Ik weet uit verhalen dat Jürgen zich bij de terugtocht voor Moskou vrijwillig op een soort verloren post heeft gemeld, alleen om een deel van zijn compagnie niet in de steek te laten.

Lang aan Jürgens bed gezeten. 'Eén keer,' zei hij, 'toen ik net onder een zware artilleriebeschieting op mijn buik in het bos lag, zong een nachtegaal onbekommerd boven mijn hoofd. Ik haatte die vogel. Ik dacht: hij zingt door, terwijl ik hier moet sterven.' Op dergelijke momenten heeft hij ook niets aan zijn geloof. 'Je wilt leven,' zei hij, 'alleen maar leven, niets anders dan leven.'

9 november 1942 -- Jürgen is vertrokken! We voerden het toneelstuk 'gezellig ontbijt met de familie' op, met die krampachtige opgewektheid die altijd optreedt bij het afscheid. Praatten over de onbelangrijkste dingen. Alsjeblieft niet sentimenteel worden. Klaus en ik brachten hem naar

het station. Het regende. Toen Jürgen vanwege zijn bagage vooropliep en zijn gestalte in die glimmende regenjas in de menigte opging, zei Klaus: 'Geloof me nou maar, het goede Duitsland gaat niet ten onder.' Wat haat ik dat afscheid nemen! Die stations! Die zijn een expressie van deze heilloze tijd. Tonelen van bezige troosteloosheid, coulisse voor een scheiding die zo vaak een scheiding voor altijd is.

Kwam totaal kapot op de redactie, waar ik mijn uiterste best deed mijn zelfbeheersing niet te verliezen. Beertje [Erna Bähr], die schat in de typekamer van Silex, maakte gauw een kop thee voor me.

Een van die ontelbare kopjes die ze in voorraad heeft voor iedereen die verdriet heeft. Ze is dertig, bleek en knap, vol begrip en medeleven. Ze slaagt er altijd weer in te helpen, misschien omdat haar stem zo zacht is, of omdat ze intuïtie heeft.

Bij elke crisis -- en er zijn er al heel wat geweest -- , bij elk onweer dat onze krant van de kant van het Promi¹ te verduren krijgt, bij elk nieuw oproepingsbevel en elke nieuwe oorlogsverklaring -- steeds komen we allemaal bij Beertje samen, om thee te drinken die uit een ogenschijnlijk onuitputtelijke theepot komt.

Morgen vertrekt ook Klaus. Tijd staat nog niet vast.

12 november 1942 -- Vanavond een telefoontje van mevrouw Reuber, haar man, theoloog en arts, was met verlof geweest. Ze had hem naar de trein naar het front gebracht. Eén uur extra had het noodlot hun geschonken, zei ze, een kostbaar uur, omdat de klok voor de wintertijd terug is gezet. Hij gaat naar Stalingrad.

Jürgen is nog in Frankrijk. Daar klamp ik me aan vast.

16 november 1942 -- Klaus heeft een benoeming bij een nieuwe divisie gekregen en wordt omgeschoold op tanks. Ik ben dolblij, dan blijft hij de eerste paar weken in de buurt van Berlijn, zodat hij zaterdag thuis kan komen.

17 november 1942 -- Lang gesprek met Martin Raschke, die vanavond bij me op bezoek kwam. We praatten over de mogelijkheden van een omwenteling. Hij was sceptisch. Vroeg of ik, om de Gestapo een plezier te doen, soms een vereniging wilde oprichten met lijsten van namen en adressen. Heeft natuurlijk gelijk. Voorzichtige mensen hebben meestal gelijk. Maar die lijdzaamheid om me heen is ontzettend. Ik ken niet één overtuigde nazi, en toch wordt alles geaccepteerd alsof het onveranderlijk is.

Der eine fragt: Was kommt danach?

Der andere fragt nur: Ist es recht?

Und also unterscheidet sich

Der Freie von dem Knecht.²

Papa's lievelingstekst. Wij zijn een volk van knechten geworden. Het net van de fronten wordt steeds verder gespreid. Nu hebben we ook nog het andere deel van Frankrijk bezet.

20 november 1942 -- Gisteren, toen het schemerde, werd er gebeld. Buiten twee gedaanten die aarzelend binnenkomen, in het licht van de gang zie ik dat ze de jodenster dragen. Het zijn familieleden van een koopman in Breslau, die een schilderij van Papa had dat ze nu willen verkopen omdat ze geld nodig hebben. We geven ze eerst maar eens te eten. Langzaam ontdooien

ze. Het is onbeschrijflijk wat die mensen moeten doormaken. Ze willen, vlak voordat ze opgehaald worden, onderduiken, hun ster afdoen en als slachtoffers van bombardementen in het Rijnland onderdak zoeken. Natuurlijk koopt Papa dat schilderij, ik geloof dat ze niet alleen de materiële hulp nodig hebben, maar ook een zekere troost. Wij geven hun Engelse boeken te leen. Mensonwaardig dat je alleen in het verborgene kunt helpen, dat je niet openlijk met hen mag rondlopen, als je vrijheid je lief is. Ben blij dat al onze joodse vrienden al jaren geleden zijn geëmigreerd en zich in veiligheid bevinden. Papa zou dat op den duur niet hebben verdragen.

22 november 1942 -- Op de redactie een sombere bespreking over Afrika. Pogingen van de afdeling politiek om in hun commentaren iets te laten doorschemeren hebben meestal een averechts effect. De lezer merkt er niets van, maar het Promi eens te meer. Jürgen schrijft uit Perpignan: De bevolking had zijn soldaten vriendelijk ontvangen. Aan een jonge boer had hij gevraagd of hij liever door de Engelsen bezet was, of door de Duitsers: *‘Pourvu qu'on nous donne du pain, ça m'est bien égal.’*³ Zo wijs als de Grootinquisiteur bij Dostojevski toch is!

's Avonds gegeten bij een Zwitserse diplomaat. De laatste keer dat ik daar nog aan meedoe, hoezeer het materiële genot ook lokt. Het gevaar voor spionnen bij ontvangsten ten huize van buitenlanders is te groot, en voor louter conversatie ben ik niet meer bruikbaar.

Op de redactie is Dettmann terug uit Afrika. Zijn nieuws is uiterst pessimistisch. De landing van de geallieerden is op vier plaatsen gelukt. Bovendien in Rusland een doorbraak aan de Don. Zou het nu sneller gaan?

23 november 1942 -- Martin Raschke las me zijn jongste manuscript voor. *‘Dialogen in het Oosten’*, intelligent, koel, tot in het kleinste detail bijgevijld -- maar waarom doet het me niets?

Tot in de nacht veldpostpakjes voor Kerstmis ingepakt. Aan Jürgen en Eberhard Urach doosjes sigaretten gestuurd waar ik van binnen een foto van mezelf in heb geplakt. Misschien dat ze dat leuk vinden omdat ze het niet verwachten. Eberhard zal het zwaar hebben, bij de Kaukasus, want daar schijnt het gevaarlijk te worden.

In *Das Reich* een artikel, *‘Gespräche, Gerüchte, Urteile’*, dat over die avond bij ons gaat, zonder ons met name te noemen.

De gowleiders staan nu rechtstreeks onder bevel van Bormann en hebben de pathetische titel *‘Reichsverteidigungs-Kommissare’* gekregen.

25 november 1942 -- Jürgen stuurde een prentbriefkaart van het schilderij van Gérard dat we jaren geleden samen in het Louvre hebben gezien: Amor en Psyche. Een Empire-meisje wordt behoedzaam omhelsd door een jongeling met vleugels. Dat was voor hem het symbool van de liefde, en hoewel hij veel afstotelijke dingen had gezien en beleefd, hield hij toch vast aan een dergelijk beeld van de vrouw.

4 december 1942 -- Jürgen schreef: *‘Gisteren heb ik de haven van Toulon bekeken. In de grote cafés, die vlak langs de kade liggen, zitten Fransen en Duitsers dicht opeen bij een apéritif; ze staren bedaard naar de scheve pantsertorens van de oorlogsschepen die daar tot zinken zijn gebracht. Op de kade verdringt zich een roofzuchtige menigte met fototoestellen, als aasgieren om een dood stuk wild. Bizar tafereel. De Franse matrozen in uniform maken bij de knappe meisjes gebruik van de indruk van tragisch heldendom die ze maken, hoewel daaraan getwijfeld moet worden.’*

Klaus is overgeplaatst naar Münsingen, naar het militair oefenterrein, heb nog een lang gesprek

met hem gehad over de onvermijdelijke terugtocht.

12 december 1942 -- Erhart Kästner is plotseling uit Griekenland gekomen. Was met hem en Raschke bij Kempinski, waar verwonderlijk veel rode wijn te krijgen was, we bestelden het ene karafje na het andere. 's Middags kwamen ze beiden bij mij koffie drinken. Kästner maakt naast die fonkelende Raschke een stille, in zichzelf gekeerde indruk. Zijn boek over Griekenland zal binnenkort af zijn.

13 december 1942 -- In de vroege naar de Gedächtniskirche. Nuchtere preek. Wereldvreemd, zonder op de gebeurtenissen in te gaan. Benijd de katholieken, voor wie de preek niet het centrum van de eredienst is. Jürgen schreef naar aanleiding van zijn bezoek aan een basilica in Espira: 'Wat is het toch verkeerd van het protestantisme geweest om nuchtere, onversierde kerken te eisen. Wie in zijn jonge jaren in zo'n plechtige, mooie kerk is geweest, komt daar zijn leven lang niet meer van los. Kaarslicht en wierook maken dat je het alledaagse gemakkelijker de rug toekeert.'
Vandaag wordt hij drieëntwintig. Wat heeft hij tot dusver eigenlijk aan zijn leven gehad?

17 december 1942 -- Erhart Kästner naar de trein gebracht. Enigszins weemoedig afscheid, hoewel het op het moment niet zo gevaarlijk is in Griekenland. Kort daarvoor zagen we een schoorsteenveger. Ik brak twee heel kleine stukjes van zijn bezem af, een ervan gaf ik aan Kästner, het andere bewaarde ik zelf. Zou het geluk brengen? 's Avonds een heleboel veldpostbrieven geschreven. Merkwaardig zoveel moeite als me dat altijd weer kost, omdat het zo moeilijk is mijn wanhoop te verbergen.

20 december 1942 -- Bernhard Mutius is met verlof. Hij was vanmiddag bij me, samen met zijn zuster. Ik had Mama's kostbaarste kopjes en de Augsburgse zilveren kannen uit de kelder gehaald, en de kaarsen in de wandluchters aangestoken. Ik weet hoe Bernhard daarvan geniet, estheet als hij is. Hij was veranderd. Frisser, robuuster, vervuld van de zichtbare bereidheid tot op de laatste druppel van dit verlof te genieten. Dat ken ik al van mijn broers. De eerste dagen zijn het mooist. De sensatie van een bed, een bad en een gedekte tafel. Dan komt langzaam de onrust. Voor de helft zijn ze alweer in het Oosten -- en dan de teleurstelling dat alles eigenlijk toch niet was zoals ze hadden gedroomd. Pas in de herinnering is het verlof dan weer zo mooi dat het volgende hun als uniek en wenselijk doel voor ogen staat.

Zijn zuster, Marie-Elisabeth, is verplicht tewerkgesteld in een wapenfabriek. Het jongste voorschrift daar is gemeenschappelijke gymnastiek op een schoolplein, waarbij de kinderen over de muur gluren en zich verbazen over de volwassenen die daar krom en vermoeid lichaams oefeningen staan te doen. Ook de gezondheid van het individu is staatsbezit. Er moet geturnd worden omdat het bevolen is.

Broer en zuster schikken zich in de veranderde wereld en vervullen een plicht die ze haten.

22 december 1942 -- Veel te doen op de redactie. Geen middageten. 's Avonds bericht dat Jürgen op weg naar Rusland is! Hij had het nog voor ons willen verzwijgen, in zijn brieven was er geen sprake van geweest, maar een luitenant van zijn compagnie belde op. Ik ben nergens zo bang voor als voor Rusland. Papa voelt zich ellendig door zijn galaandoening. Tijdens de Poolse veldtocht heeft Jürgen vijf weken lang op sterven gelegen met dysenterie. De artsen dachten dat ze hem er niet doorheen zouden slepen.

Tijdens de Franse veldtocht raakte hij de derde dag gewond. De eerste Russische winter heeft hij

door tal van wonderen overleefd, terwijl alle jongere officieren van zijn regiment zijn gesneuveld.

26 december 1942 -- Kerstmis -- zonder broers. De Gedächtniskirche was op kerstavond zo vol dat ik alleen op een gang, ingeklemd tussen tal van mensen, een deel van de dienst kon horen. Alle vrouwen huilden. Veel militairen.

Van Jürgen een brief van 11 december. 'Ik lig als totaal zorgeloze Polycrates met een goede sigaar in bed. Op tafel een kan echte koffie, kerstgebak, pakjes van drie knappe meisjes en een brandende kaars waarin ik even een dennetak heb gehouden om de geur van Kerstmis te verspreiden. Dergelijke behaaglijke dingen moet ik nu al doen, want op kerstavond zullen we in Rusland zijn. Heb het gevoel door het lot weer eens helemaal omhooggevoerd te worden. Een leven met hoogte- en dieptepunten is meer de moeite waard dan een vlak burgerbestaan. Toen ik vanochtend na een zware droom opgelucht wakker werd, kreeg ik opeens heel duidelijk een gedachte die misschien oeroud is: De dood is ook alleen maar een ontwaken uit een zware droom.'

Papa schildert weinig. Een goed opgezet portret van generaal Beck, die het hoofd van een geleerde heeft, fijn en gevoelig, moest uitgesteld worden omdat Beck ziek is geworden. De zittingen waren een verkwikking voor Papa. Ze kunnen het goed met elkaar vinden. Beck zei meermalen dat hij zijn officieren van de Generale Staf kennelijk slecht had opgevoed, anders zouden veel dingen niet mogelijk zijn geworden. Hij laat zich in burger portretteren.